

TÁJÉKOZTATÓ A JUHÁSZ GYULA-SZÓTÁRRÓL

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

Ha egyszer valaki azzal a szándékkal venne kezébe egy regényt vagy verseskötetet, hogy megvizsgálja a benne előforduló valamennyi szót, azok mennyiségét vagy különböző minőségi vonásait, legegyszerűbben úgy járhatna el, hogy a szavakat felírja egy-egy cédulára, s ezeket a cédulákat a kívánt szempontok szerint rendszerezi. Ha ezt a szógyűjtést egy író, költő valamennyi művéből elvégezné, készen volna egy írói szótár; legalábbis az írói szótárnak az a legegyszerűbb, legkezdetlegesebb formája, amelyet mint szómutatót, indexet szerte a világon már sok író műveiből összeállítottak.

Ha emberünk arra is kíváncsi volna, hogy az indexben előforduló szókat hogyan használta fel a kiválasztott író vagy költő, akkor a céduláin levő egyes szók mellé feljegyezné azt a szövegkörnyezetet is, amellyel az indexben szereplő szó közvetlen összefüggésben van. Tehát pl. a szómutatóban szereplő *szókeség* szó cédulájára odakerülne legalább ez a szöveg: „*Milyen volt szókesége, nem tudom már*”.

Egy ilyen kontextussal ellátott, a szók felhasználását is bemutató gyűjtemény természetesen lényegesen többet nyújt, mint az index. Ez a konkordancia-szótárnak nevezett műfaj sem ismeretlen a lexikográfiában, régi és új képviselői egyaránt megtalálhatók.

Ám a modern írói szótártól ennél még többet várunk. Elsősorban azt, hogy megmutassa a szónak legjellemzőbb, legalapvetőbb tulajdonságát: jelentését. Mégpedig úgy, hogy a rugalmasan hajlékony és sokfelé ágazó jelentésstruktúrának kibogozza azokat a finom, sokszor alig észrevehető szárait, amelyek a szóban forgó írói, költői felhasználás kohójában izzitva ötvöződtek bele a jelentéseknek és jelentésárnyalatoknak már meglévő, régebben is ismert, általánosan használt, de mindenkor pajkosan vibráló szírványaszíneibe. Tehát az írói szótárnak az adott szövegben aktualizált jelentést kell lehető pontossággal megközelítenie. Ezért a modern írói szótárak többé-kevésbé értelmezik a címszókat.

A szövegkörnyezet és közvetve a jelentés is a grammatika alapján megszerkesztett nagyobb nyelvi egységekbe (szerkezetekbe, mondatokba) tömbösödve kristályosodik ki a teljes költői műben. Ezért a szavak nyelvtani formája (toldalékolása), egymáshoz való kapcsolása, viszonyítása fontos tükrözője a nyelvi felhasználásnak, úgyszintén a szótípusok és alakváltozatok statisztikai mutatója, gyakorisága vagy ritkasága is.

Szókincs (lexika), jelentés (szemantika) és nyelvtani sajátosságok (grammatika) tehát szorosan összetartozó egységet alkotnak. Bármelyikük hiányozzék egy nyelvi korpusz vizsgálatából, az eredmény torz marad. E három alapvető komponens összjátéka — a kiválasztás, a felhasználás változatosságának számtalan lehetőségével — eredményezi azt a sajátos színt és ízt, amely egy nemzeti nyelven belül mindenkor elárulja alkotója egyéniségét, még ha lényegében azonos nyelvi elemeket, sok-

szor alig észrevehetően, szemérmesen elrejtve használ is. Magyarán: a szavaknak ilyen szempontú megvilágítása mindig megmutatja az egyéni stílust. A stílus nyelven belüli, tehát látható és érzékelhető jegyeinek, apró részecskéinek feltárása éppen ezért aligha hiányozhat az írói szótárból.

Ezeknek a feladatoknak a felismerése és lexikográfiai eszközökkel történő kifejezése nem merőben új a szótári, köztük az írói szótári műfajokban. De a lexikai, szemantikai, grammatikai és stilisztikai szempontok következetes érvényesítését — tudtommal — eddig egyetlen írói szótár sem alkalmazta.

A Juhász Gyula költői nyelvét feldolgozó szótár (a továbbiakban JuSz.) tehát új útra lép akkor, amikor minden egyes idézetet az említett szempontok szerint minősít. E célt követve, de természetesen sok egyéb körülménytől determinálva, alakult ki az a szótári rend, amelynek főbb vonásait az alábbiakban foglalom össze. (A JuSz-ral kapcsolatos elvi és gyakorlati kérdések bővebb tárgyalását az irodalmi jegyzékbe foglalt munkákból ismerhetik meg az érdeklődők.)

*

1. A JuSz Juhász Gyula költői szókincsét dolgozza fel. Egészen pontosan a költői szókészletnek azt a csaknem teljes anyagát (kerekén 12 000 címszót), amely a kritikai kiadás három kötetében levő 1373 versből tevődik össze. (Vö. Juhász Gyula összes művei. Versek. 1—3. Szerk. Ilia M., Péter L., Bp. 1963.)

Lexikográfiai műfaja szerint a JuSz teljes igényű, értelmező típusú írói szótár, amely minden egyes címszóról értelmezést, a címszó bemutatott előfordulásairól stilisztikai és nyelvtani minősítést is ad a jelentésstruktúra szerinti besorolás mellett.

2. A szótár címszavai mindazok a szók, amelyek a kritikai kiadás verseiben benne vannak — tekintet nélkül arra, hogy köztük tulajdonnév, idegen szó, szó-rövidítés (illetőleg rövidítéssel jelzett szó) stb. van. Címszóanyagában tehát a JuSz abszolút módon teljes.

A címszók a Juhász Gyula-i nyelvhasználatot, illetőleg írásmódot tükrözik. (A mai irodalmi nyelvtől eltérő alakok megfelelői a címszó után zárójelben = jellel vannak feltüntetve: *szürkéll* (=szürkéllik), *szundit* (=szundít).

Közvetlenül a címszó után történik a szófaji megjelölés. A nem személyt jelölő tulajdonnevek mellett a megfelelő nyelvi réteg jelzése (földrajzi, mitológiai stb.), az idegen szók mellett a megfelelő nyelvre utalás is szerepel: *breve* mn (latin).

A szófaji megjelölést követi az előfordulási indexszám. (Több alakváltozat esetén felbontva: *kel* ~ *kél* [2 ~ 5].)

A történeti, illetőleg mai nyelvi rétegződés, használati kör vagy más, a szóra általában jellemző stilisztikai szempont szerint a címszó minősítő jegyet kaphat az Értelmező Szótár jelzéseinek alapján. (Pl. *régi, költői, népszerű, hivatalos* stb.)

Egy további minősítési alap a címszók gyakorisága — a nemzeti nyelv egésze szempontjából. Az olyan címszó, amelyik az Értelmező Szótárban nem fordul elő, de megvan valamelyik nagyobb szótárunkban vagy a MTA nagyszótári anyagában ritkának (*ritk*) minősül. Újszerű (*új*) szók az olyanok, amelyek nincsenek szótár-ozva, tehát nagy valószínűséggel Juhász Gyulának tulajdonítható szóalkotások.

Mindezek a minősítések a szavak általános osztályozására, nem sajátosan Juhász Gyula nyelvhasználatára vonatkoznak, de persze ez utóbbira nézve is érvényesek. Ha eltérés van — amennyire ez a korabeli szótárak, lexikonok, kortársak szóismerete alapján megállapítható — azt a minősítő jegy elé illesztett *ma* jelzés tünteti fel. Pl. *konflis* (ma: elav).

Mindezekhez a címsorbeli minősítésekhez az Értelmező Szótár adja a viszonyítási alapot.

A stilisztikai minősítő jegyek előtti, illetőleg a szófaji megjelölés utáni indexszám jelzi a címszó előfordulási gyakoriságát Juhász Gyula nyelvhasználatában — a hapaxok kivételével. Tehát az egyszeri előfordulású címszók mellett nincs indexszám. Ha a szócikkben nincsenek feltüntetve a címszó összes előfordulásai — s a szótár korlátozott terjedelme miatt ez elég gyakori —, azt az indexszám elé illesztett V: (= válogatással összeállított szócikk) jelzi (pl. *ragyog* tn ige [V: 167]).

Esetenként a címsorba kerülhetnek még más, az egész szócikkre vonatkozó stilisztikai vagy nyelvtani jelzések is.

A címsort a címszó előforduló toldalékainak feltüntetése zárja le.

3. A JuSz szócikkei a következő részeket tartalmazzák:

- a) Értelmezés
- b) A felhasználás bemutatása, vagyis idézetek (a címszó szövegkörnyezettel)
- c) Lelőhely
- d) A felhasználásból adódó stilisztikai jegyek
- e) Az idézett címszó nyelvtani (mondattani) szerepe
- f) A szócsalád (szóösszetétel, továbbképzések).

A szócikknek ez a felépítési rendje több-kevesebb módosítással minden szócikkben érvényesül.

4. Az értelmezés célja kettős: mint egyéni stíluszótár a JuSz természetesen a költői szöveg szerinti, tehát egyéni, alkalmi jelentés(ek) megállapítására törekszik. Az ilyen értelmezés minden óvatosság mellet is csak fenntartásos lehet. (A bizonytalan értelmezésre külön jel (?) is figyelmeztet.)

A címszó-állomány többbretúsége megkívánja az ismerettári (enciklopédikus) értelmezést is (főleg tulajdonnevek, idegen szók esetében). Az értelmezés — különösen személyekre vonatkoztatva — nem feltétlenül megkülönböztető, csak megjelölő, besoroló jellegű. Pl. több személyre (tehát több címszóra) is érvényes ez a megjelölés: színész. Tehát az értelmezés a személynek a legfontosabb ismertető jegyére szorítkozik. A részletesebb magyarázatot — szükség esetén — a kritikai kiadás kitűnő jegyzetapparátusára történő utalás helyettesíti. Pl. *Lady Godiva*: (angol) mondai hősnő (Krit 1:498).

A JuSz minden címszót értelmez. Ez az értelmezés az Értelmező Szótár rendszerére támaszkodik ugyan, de a műfaji sajátosságok következtében attól gyakran eltér.

Kiegészítő értelmezésnek nevezhető az állandósult szókapcsolatok frazeológiai egységek bemutatása. A JuSz-ban minden olyan szerkezet lexikai egység, amely szemantikailag eltér a szerkezeti tagok jelentéseinek összegétől; tehát minden olyan szintagma, amelynek jelentése nem illeszthető sem az egyik, sem a másik tag jelentésstruktúrájába. Az ilyen lexikai egységeket külön jelentésként (jelentésárnyalatként), kivétve minősíti a JuSz. Az értelmezés csak az egyik, rendszerint a szerkezeti alaptag szócikkében történik (a másik szócikkben → utalójel van).

Mint minden értelmező szótárban, a JuSz-ban is adódnak formális értelmezések. Pl. *szőkehajú* (= szőke hajú) mn 'Olyan (személy), akinek a haja szőke.'

Sok címszónak több jelentése (jelentésárnyalata) van. A szócikk felépítési rendjének alapja ez a jelentésstruktúra. Elrendezésében, jelölési rendszerében szintén az Értelmező Szótár útmutató; tehát a külön bekezdéssel, félkövér arab számmal jelölt jelentések sorrendje hozzáigazodik. Egy jelentésen belül a félkövér betűs jelzések különböztetik meg az árnyalatokat. (Egy szócikken belül a jelentéseket és jelentésárnyalatokat feltüntető számok, illetőleg betűk természetesen így sem mindig

azonosak az Értelmező Szótárával, hiszen nem minden szónak minden jelentése fordul elő a JuSz-ban, illetőleg megfordítva.)

A szólások az idézetek végére kerülnek: *Sz* (esetleg *Sz-szerű*) jelzéssel.

A címszó minősítésére alkalmazott, már említett minősítő jegyek gyakran nem minden előfordulásra, csak a címszónak bizonyos jelentés szerinti használatára vonatkoznak. Ilyenkor a minősítő jegyek — ugyanúgy, mint az Értelmező Szótárban — nem a címsorban, hanem új bekezdésben a szó értelmezése előtt (több jelentés esetén az ezeket megkülönböztető számok után) vannak zárójelben feltüntetve. Ezek a jelölések is mindenkor az adott és a szócikkben bemutatott költői nyelvhasználatra vonatkoznak ugyan, de egyúttal általános érvényűek is, mint a címszó melletti minősítő jegyek. Tehát pl. a *vál* jelzés nem, illetőleg nem csak azt jelenti, hogy a címszó ilyen jelentése Juhász Gyula költői nyelvében választékos, hanem az egész magyar irodalmi, illetőleg köznyelvben is az.

Az értelmezés előtti stilisztikai értéket jelző minősítő jegyek tehát mindenkor a szójelentéshez általában tapadó sajátosságok. A JuSz minősíti a szövegösszefüggésben alkalmoszerűen a címszóhoz kapcsolódó stilisztikai értékeket is. Ez a minősítés, amely tehát rendszerint egyedi esetre vonatkozik, az egyes idézetek után kap helyet.

5. Az értelmezés (és az esetleges stilisztikai, illetőleg szintaktikai minősítő jegy vagy jegyek) után következik a címszó bemutatása a megfelelő szövegkörnyezetben. Az idézetet az értelmezéstől kettőspont választja el, és kurzív szedés emeli ki.

A szövegkörnyezet kiválasztásának célja és elvi alapja természetesen nem lehet más, mint az, hogy feltüntesse a címszónak az értelmezéssel megállapított jelentés, illetőleg grammatikai és stilisztikai érték szerinti felhasználását úgy, hogy az idézett szöveg értelmes, kerek egész legyen. (Erről a követelményről a formaszóknál olykor le kellett mondani.) Alapelv: inkább kevesebb, de teljesebb idézetet!

Az idézetben néha elkerülhetetlen a kihagyás. A cím (zárójelben kurzív betűs) közlése viszont legtöbbször segít a megértésben. Néha (zárójeles) kiegészítő szóhoz is kellett folyamodni. A szövegben az esetleges kihagyást .. jelzi. A költői szövegen változtatás nincs a szótárban.

6. A szótár terjedelmi kötöttsége csak korlátozott idézet közlését teszi lehetővé. Ennek következtében többször és többféleképpen kell utaláshoz folyamodni: a) utaló címszóval: *csend* l. csönd. Ide tartoznak az alakváltozatok, a személynevek vagy más, több szóból álló idegen nyelvű idézetek második, harmadik stb. szavai; b) → utalójellel: Az utána következő szó vagy szók azt a címszót jelzik, amelynek cikkében a megfelelő idézet megtalálható. Pl. *kávéház* ... → *aktor leábrázol*; c) csupán a leőhely feltüntetése jelzi a szótárban nem szereplő előfordulásokat (pl. 346/9).

Idézet, utalás (utalószóval, illetőleg lelőhellyel) együttesen is, külön-külön is előfordulhat.

Kényszerű fogyatékosága a JuSz-nak, hogy nagy indexszámú (általában 15-nél nagyobb) szók cikkében mellőzni kénytelen a teljes bemutatást, illetőleg valamennyi leőhely felsorolását. Takarékosági és racionális szempontok más megszorításokat is szükségessé tettek. Alapelv, hogy idézet lehetőleg csak egyszer forduljon elő a szótárban. Az idézetek ezért a fontos, tehát gyakran használt szók cikkeiben szerepelnek. De a ritkább vagy elvont jelentésű hapax jellegű (egy-két előfordulású) címszók is lehetőleg kaptak illusztráló példát. A többi kisebb indexszámú címszó cikkében gyakran (→ jellel ellátott) utaló címszó jelzi a megfelelő idézet bemutatási helyét. A terjedelmi kötöttség miatt — látszólag a melléknevek részesültek legmótosabb bánásmódban. Mellettük legtöbbször a jelzett szót tünteti fel a szótár (mindenkor leőhellyel vagy utaló címszóval). Ez a pusztá felsorolás sajnálatosan elszűrkít sok szép költői idézetet, viszont nyilván többet megmutat a költői nyelvhasználatból,

mint néhány példa közlése. Az állítmányként, illetőleg határozószóként előforduló melléknevet — ha több van — külön kivetíti a szótár; ha csak egy ilyen előfordulás van, azt || választójel különbözteti meg a már felsorolt jelzői használatától. Ugyanilyen elrendezésben kerültek az igék szócikkébe a *-ni*, illetőleg *-va*, *-ve* képzős ige-
nevek. Ha egy főnévnek nagyobb számú jelzős előfordulása van, a jelzőket külön felsorolja a szótár — lelőhely nélkül (a lelőhely a megfelelő címszó alatt található).

Nincs illusztráló szöveg az egyszavas verscímekek mellett (ez a címszó pusztán ismétlése volna); nincs a mondatértékű lexikai egységek mellett (pl. *benőtt a feje lágya*), valamint a többszavas idegen szövegek után, végül az appellatív értékkel nem bíró tulajdonnevek után sem. De utaló címszó vagy lelőhely minden esetben van.

7. A címszó előfordulásainak (lelőhelyeinek) feltüntetését megkönnyíti a kritikai kiadás beosztása: a versek 1—1373-ig számozottak. A JuSz-ban a lelőhelyet jelző törtszám számlálója a kritikai kiadás szerinti versszám, nevezője a vers megfelelő sora. (A több részből álló versek [ciklusok] rendjét római szám jelzi a kritikai kiadásban. Az ilyen versekből idézett szavak után a JuSz-ban az egyszerű tört számlálója és nevezője közé bekerül a megfelelő ciklusdarabot jelző római szám is: 968/II/4. Ugyanezzel a jelzéssel szerepelnek az egy versszám alá sorolt, több részletből álló versek is, amelyeket a kötetben külön alcímek választanak el egymástól.)

A verscímben előforduló szók (hozzáértve az alcím szavait is) a nevezőben c (= cím) jelzést kapnak: 432/c.

8. A címszónak általános stilisztikai minősítése — mint láttuk — a címsorban történik. A szavak felhasználásából adódó stilisztikai minősítést, az adott esetben előforduló stílus elemeket a JuSz szintén minősíti és feltünteti az idézet után.

A stilisztikai elemek rendkívüli gazdagsága, sokrétűsége az egyes alfajok speciális sajátosságainak megjelölése gyakran nehézségekbe ütközik s csak erőszakoltan volna alkalmazható. Ezért célszerűnek látszott egy — a szófajoknál is használt — áthidaló megjelölés bevezetése a *-szerű* utólag hozzáadásával (pl. *képszerű*, *metafeszzerű* stb.).

A stilisztikai minősítő jegyek legtöbbször halmozódva fordulnak elő. Sorrendi elhelyezésükben az az irányító szempont, hogy a konkrétból haladjunk az elvont felé, vagyis előre kerüljenek az objektíve egzakt módon megállapítható minősítő jegyek, s ezeket kövessék a mérlegelés, értékelés alapján történő jelölések. A stilisztikai minősítések legtöbbször nem korlátozhatók magára a címszóra, hanem a közölt kontextus egészére érvényesek (pl. metafora, hasonlat, párhuzam stb.). De a szótár csak azokat a minősítő jegyeket tünteti fel, amelyek a címszóval közvetlenül összefüggnek. Pl. *Régi hírünk szélbe szórva*, *Idegeni szérűn polyva* idézet mellett a *polyva* szócikkében nem szerepel az alliteráció, csak a metafora jelölése.

9. A szófaji megjelölés és a stilisztikai minősítés mellett a szó használati értékének teljes áttekintése megkívánja a mondattani szerep megjelölését is. Célszerűnek látszik ez annál inkább, minthogy a címszó értelmezése és minősítése mindenkor az alkalmi előfordulás, a szöveggörnyezet alapján történik (nem is említve a pedagógiai, illetőleg nyelv-művelési szempontokat).

A szintaktikai minősítés lényegében egyszerű. Annak megállapítására, illetőleg jelölésére szorítkozik, hogy a címszó milyen mondatrész szerepét tölti be az adott idézetben.

Minthogy az igék legtöbbször állítmányként, a melléknevek jelzőként fordulnak elő, ezeket a mondattani szerepeket nem tünteti fel a szótár; nem jelzi a főnév alanyi és tárgyragos funkcióját sem.

10. Minthogy az írói szótári minősítés nem minden áron való kategorizálásra, hanem a finom árnyalások, halvány eltérések megmutatására törekszik, mindig

maradnak olyan „kivételek”, amelyek nem sorolhatók be — legalább is erőszakolás nélkül nem — az előzőekben vázolt minősítő rendszerbe. Ezért több kiegészítő, olykor hapax jellegű minősítő jegyre is szükség van. Ilyenek az általánosan használt, *valószínűleg, kissé, rendszerint, gyakran* stb. mellett egy-egy sajátos kiegészítő, utaló jelzés. Pl. *játszi képzés, töredék* stb.

11. Több szempontból előnyös annak áttekintése, hogy a címszót milyen képzőkkel látja el, illetőleg milyen összetett szó elemeként használja a költő. A címszó képzett alakjai, valamint az olyan összetételek, amelyekben a címszó az előtag, az ábécé-rend alapján mindenkor a címszó környezetében található a szótárban (itt-ott esetleg kisebb megszakítással). Azokat az összetett (ritkán összetett és képzővel ellátott) szókat, amelyekben a címszó utótag vagy szóbelseji morféma, a szócikk végén Ő: sorkezdő jel után tünteti fel a szótár.

12. Helytakarékosági okokból írásjeleket, ún. központosítást csak ott alkalmaz a szótár, ahol ezt a megértés, az értelmi zavar kiküszöbölése feltétlenül megkívánja. Ezért az egymás mellé kerülő minősítő jegyeket nem választja el vessző sem a címsorban, sem az értelmezést megelőző, sem az idézetet követő helyzetben. Nincs vessző a → jel után következő szók, valamint a lelőhelyeket feltüntetető számok között sem. (Az utalásokat és a lelőhelyekre vonatkozó számokat viszont | választó-jel különíti el egymástól.)

A JUSZ-RAL KAPCSOLATOS FONTOSABB IRODALOM

- Juhász Gyula költői nyelvének szótári feldolgozása. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 5—26.
Bemerkungen über die Analyse des dichterischen Wortschatzes. Weimarer Beiträge 1960. 345—51.
A Juhász-szótár próbafüzete. MTA. I. Oszt. Közl. XVII. (1960), 307—20.
Az *és (s)* kötőszó funkciója. MNy. LIX. (1963), 40—50.
A szavak stilisztikai értékeléséről. Nyelvtud. Közl. LXVI (1964), 141—50. (Kivonatban Pécsi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964. 515—6.)
Az írói szótár. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1964. I:77—100.
A Juhász Gyula szótár. MTA, I. Oszt. Közl. XXII (1965), 377—81.
Mutatvány a Juhász-szótárból. MNy LXII (1966), 248—56.
A stilisztikai minősítések realitása. A m. nyelv története és rendszere (szerk. Imre S.—Szathmári I.). 1967. 414—8. (Nyttud. Ért.)
A Juhász Gyula-szótár szerkesztési forgatókönyve. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1967. I. 17—56.
Image littéraire et lexicographie. Cahiers de lexicologie. (red. B. Quemada) Paris, XII (1968—I.), 93—103.
Az írói szótár elméleti kérdései. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1968. 51—76.
Über Funktion u. spezifische Eigenschaften der Schriftsteller-Wörterbücher. Wissensch. Zeits. Päd. Hochschule Potsdam. XII (1968), 647—54.
Az írói szótár teljessége. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1969. I:29—47.

О СЛОВАРЕ ЯЗЫКА ДЬЮЛЫ ЮХАСА

Л. Бенкё

Если бы кто-нибудь взял в руки роман или сборник стихотворений с целью рассмотрения всех встречающихся в них слов, их количества или разных качественных показателей, то проще всего можно было бы сделать это записав слова на карточки и систематизировав их в нужных аспектах. После сбора слов из всех произведений писателя или поэта, был бы готов словарь языка писателя, или хотя бы та простейшая форма, самая примитивная, словаря языка писателя, которую как показатель слов, индекс уже составили по произведениям многих писателей по всему миру.

Если бы человек интересовался и тем, как писатель или поэт употреблял слова, встречающиеся в индексе, тогда на карточке к словам записал бы и контекст, с которым непосредственно связано слово. Следовательно, напр. к встречающемуся в показателе слову „szőkeség” (желтизна) на карточке записали бы хотя этот текст: „Milyen volt szőkesége, nem tudom már”.

Конечно, такой труд, содержащий и контекст, показывающий и употребление слов, намного больше даёт, чем индекс. Этот жанр, называемый конкордационным словарём, тоже известен в лексикографии, одинаково можем найти и старых и молодых представителей его.

Однако, от современного словаря языка писателя мы ждём ещё большего. В первую очередь того, чтобы он показал самое характерное, самое основное свойство слова: его значение. Причем так, чтобы он раскрыл те тонкие, часто еле заметные нити как пружина гибких и разветвлённых структур значения, которые через горнило данного писательского, поэтического употребления вграивались в всегда игриво вибрирующие радужные цветы уже существующих и раньше известных, широко употребительных значений и оттенков. Следовательно, писательский словарь должен приближаться с возможной точностью к актуализированному в данном тексте значению. Поэтому современные словари языка писателя более или менее разъясняют слова.

Контекст, а косвенно и значение выкристаллизуется в полном поэтическом произведении в больших языковых единицах (структурах, предложениях) составленных на основе грамматики. Поэтому важным отражением языкового употребления является грамматическая форма слов (образование), их связь, сопоставление и также стилистический показатель (частотность и редкость) типов слов и изменения форм.

Следовательно, словарный состав (лексика), значение (семантика) и грамматические свойства (грамматика) составляют тесно связанное друг с другом единство. Отсутствие любого из них в исследовании языкового корпуса приводит к искажённому результату. Гармония этих трёх основных компонентов — с бесчисленными возможностями вариантов выбора и употребления — даёт в результате тот особенный цвет и вкус, которые в рамках национального языка всегда показывают личность создателя, даже и тогда, если он употребляет по существу тождественные элементы языка часто еле заметно, скромно скрывая. Проще говоря: такое раскрытие слов всегда показывает индивидуальный стиль. Вот почему раскрытие видимых и осязаемых критериев, маленьких деталей стиля в рамках языка не могут должно быть органической частью писательского словаря.

Осознание этих задач и их выражение средствами лексикографии не новость в словарном жанре, в том числе и в писательском словаре. Однако, — насколько нам известно — последовательное осуществление лексических, семантических, грамматических и стилистических аспектов до сих пор ни в одном словаре языка писателя ещё не проведено, а венгерский словарь языка писателя до сих пор ещё не составлен.

* * *

Следовательно, словарь, разрабатывающий поэтический язык Дьюлы Юхаса (в дальнейшем СЮ) ступает на новый путь когда каждую цитату оценивает в указанных аспектах. Стремясь к этой цели, но конечно, детерминированно многими прочими условиями, мы разработали ту словарную систему, главные характерные черты которой в дальнейшем будут освещены. (Подробное раскрытие теоретических и практических вопросов, связанных с СЮ, интересующиеся могут найти в работах, указанных в списке литературы).

1. СЮ разрабатывает поэтический словарный состав Дьюлы Юхаса, точнее тот почти полный материал поэтического словарного состава (ровно 12 000 слов), который собран из 1373 стихотворений, находящихся в трёх томах академического издания (см. полное издание произведений Дьюлы Юхаса. Стихи. 1—3. редак. М. Илия, Л. Петер., Будапешт, 1963.)

По лексикографическому жанру СЮ — это словарь с высоким требованием, типа толкового писательского словаря, дающего о каждом слове толкование, стилистическую и грамматическую характеристику встречающихся оборотов показанного слова помимо семантизации структуры значения.

2. Словарные статьи даются обо всех тех словах, которые встречаются в стихотворениях академического издания — безотносительно к тому, что среди них находятся нарицательные существительные, иностранные слова, сокращения (и слова, намеренные сокращённо) и т. д. Следовательно, СЮ является абсолютно полным в своём материале заглавных слов.

Заглавные слова отражают употребление языка поэтом Дьюлой Юхасом и его способ письма. (Отличающиеся от современного литературного языка формы помечены в скобках после заглавных слов со знаком = :szürkéll (=szürkéllik), szundit (=szundit).

Непосредственно после заглавного слова идёт обозначение части речи. Рядом с собственными именами, обозначающими не лица, отличается соответствующий слой языка

(географический, мифологический и т. д.), а рядом с иностранными словами имеется указание на соответствующий язык: *breve pp* (латынь).

После обозначения части речи идёт частотный показатель (В случае нескольких форм отдельно: *kel~kél* (2~5).)

Заглавное слово может получить характеризующую пометку — соответственно пометкам Толкового словаря венгерского языка, — показателям исторического или современного слоения языка, по употребительности слова или другим, характерным для слова стилистическим показателям. (Напр. *régi* (устарелый), *költői* (поэтический), *népiyelvi* (народный) *hivatalos* (официальный) и т. д.)

Слово характеризуется и по частотности с точки зрения полноты национального языка. Заглавное слово, которое не встречается в Толковом словаре венгерского языка но имеется в каком-нибудь большом словаре или в материале большого словаря Венгерской Академии Наук, считается редким (ritk.) новыми (új) отмечаются слова, которые не имеются в словарях, следовательно с вероятностью могут считаться созданными Дьюлой Юхасом.

Все эти характеристики относятся к общей систематизации слов, а не к употреблению языка Дьюлой Юхасом, но, конечно, действительны и для этого последнего. Если есть разница — поскольку определить по современным словарям, энциклопедиям на основе знания слов современников — то на это показывает пометка перед характеризующей отметкой. Напр. *konflis* (на-сегодня: *elav.* (устар.)

Ко всем этим характеристикам в заглавном ряду слов Толковый словарь венгерского языка даёт основу сопоставления.

Частота заглавных слов в употреблении языка Дьюлой Юхасом отмечается показателями между стилистической характеристики и обозначает части речи за исключением гапаксов. Следовательно, около заглавных слов, встречающихся только один раз, нет показателя. Если в словарной статье не указаны все нахождения заглавного слова, а это из-за ограниченного объёма словаря часто бывает — то на это указывает знак V: (список слов, составленный выборочно) перед показателем (напр. *ragyog tn ige* (глагол) (V:167).

Иногда в заглавный ряд могут попасть и другие стилистические или грамматические отметки, относящиеся ко всей словарной статье.

Заглавный ряд завершается обозначением встречающихся прибавок заглавного слова.

3. Словарные статьи СЮ содержат следующие части:

- a) Толкование
- б) Показ употребления т. е. цитаты (заглавное слововконтексте)
- в) Место нахождения
- г) Стилистические знаки, возникающие в употреблении.
- д) Грамматическая (синтаксическая) роль цитированного заглавного слова.
- з) Гнездо слов (состав слова, дальнейшие образования) .

Такое построение словарной статьи с некоторыми изменениями реализуется во всех словарных статьях.

4. Цель толкования двойная: СЮ, как словарь индивидуального стиля, конечно, стремится к определению отдельных значений на основе поэтического текста, следовательно, единичных. Такое толкование, несмотря на всю осторожность, может быть, только условным. (На неопределённость отметки обращает внимание отдельный знак (?)).

Многослойность фонда заглавных слов требует и толкования (энциклопедического) главным образом в случае собственных имён и иностранных слов. Толкование — особенно по отношению к лицам — не обязательно различающее, он носит только отмечающий, показательный характер. Напр. Отметка *kortárs, színész* (артист, современник) относится к нескольким лицам (следовательно, к большему количеству заглавных слов). Таким образом, толкование ограничивается самыми важными признаками и отношением лица к поэту. Более подробное объяснение — в случае необходимости — заменяет указание на отличный справочный аппарат академического издания. Напр. *Lady Godiva* (ангол-англичанка) героиня былин (крит. I:498).

СЮ объясняет каждое заглавное слово. Это объяснение, хоть опирается на систему Толкового словаря венгерского языка, однако из-за жанровых особенностей часто отклоняется от него. Можно назвать дополнительным объяснением демонстрацию фразеологических единиц постоянных словосочетаний. В СЮ каждая такая структура является лексической единицей, которая семантически различается от совокупности значений структурных членов, следовательно, каждая синтагма, которая не входит ни в одну, ни в другую структуру значения. Такие лексические единицы СЮ характеризует как отдельные значения (оттенки значения). Объяснение даётся только в статье одного слова, чаще всего основного члена структуры (в другой статье имеется указывающий знак →).

Как во всех толковых словарях и в СЮ имеются формальные объяснения. Напр. *szőke-hajú* (=szőke hajú) Такое лицо, у которого волосы светлые.

Ряд заглавных слов имеет несколько значений (оттенков значений). Основной структуры статьи является эта структура значения. В её порядке, в системе отметок также согласуется с Толковым словарём венгерского языка, следовательно, порядок значений, намеченные полужирными аравскими цифрами, согласуется с ним. В рамках одного значения оттенки различаются полужирными буквами.

Поговорки (*szólások*) находятся в конце цитаты: со знаком *Sz* (или *Sz-szerű*).

Характеризующие знаки, употреблённые на характеристику заглавного слова, часто относятся не ко всем находениям, а только к употреблению определённых значений заглавного слова. В таком случае характеризующие знаки так же как и в Толковом словаре венгерского языка, находятся не в заглавном ряду, а в новом абзаце перед объяснением слова в скобках (в случае нескольких значений, после различающих их цифр). Отметка этих также всегда относится к данному, показанному в статье употреблению языка, но в то же время носят и общий характер, как и характеризующие знаки около заглавного слова. Таким образом например знак означает не только то, что в поэтическом языке Дьюлы Юхаса такое значение заглавного слова изысканное, но и во всём венгерском литературном и народном языке тоже.

Следовательно, характеризующие знаки, отмечающие стилистическую оценку перед объяснением, всегда являются особенностями, примыкающими вообще к значению слов. СЮ характеризует в контексте и стилистические окраски, связанными с данным заглавным словом. Такая характеристика, относящаяся следовательно, обычно к единичному случаю, ставится после отдельных цитат.

5. После объяснения (и стилистического или синтаксического знака или знаков) следует представление заглавного слова в соответствующем контексте. Цитату от объяснения разделяет двоеточие, а цитату выделяет курсив.

Целью и принципиальной основой выбора контекста может являться только показ употребления заглавного слова по определённому объяснению значения или по грамматической и стилистической оценке так, чтобы цитированный текст был понятным, целым. (От этого требования иногда у форм слов нужно было отказаться.) Основной принцип: лучше меньше цитат, но пополезнее!

В цитатах иногда необходимы пропуски. Заглавие (в скобках курсивом) в большинстве случаев помогает в понимании. Иногда (в скобках) нужно было прибегать к добавочному слову. В тексте возможный пропуск отличается . . . Поэтический текст не изменён в словаре.

6. Ограниченность объёма словаря даёт возможность привести только мало цитат. В следствии этого мы должны часто и разными способами обращаться к отсылкам: а) отсылочным заглавным словом: *csend* см. *csönd* (тишина). Сюда относятся варианты форм, личные имена или вторые, третьи, и. т. д. слова иностранных цитат, состоящих из нескольких слов; б) отсылочным знаком →: последующее слово или слова отмечает то заглавное слово, в статье которого находится цитата. Напр. *kávéház* (кафе) . . . → *aktor leábrázol*. в) Нахождения, включённые в словарь отмечены лишь указанием на источник.

Цитата, отсылка, (вместе с отсылочным словом или источником) можно найти и вместе и отдельно.

Вынуждённый недостаток СЮ, что в статьях слов с большим количеством индексов (вообще свыше 15) приходится обойтись без полного представления или перечисления всех источников. Соображения экономии и рациональные аспекты привели и к другим ограничениям. Основной принцип, чтобы одна цитата по возможности, только один раз встречалась в словаре. Цитаты поэтому включены в статьи важных, следовательно часто употребительных слов. Но имеют иллюстрирующий пример и редкие или отвлечённые заглавные слова типа гапакс (встречающиеся 2—3 раза). В статьях остальных заглавных слов с меньшим количеством индекса место отсутствующей цитаты отмечает часто отсылочное заглавное слово (со знаком →). Из-за ограниченности объёма — может показаться — имена прилагательные были больше других отгеснены. Словарь около них чаще всего указывает определяемое слово (всегда с источником или отсылочным заглавным словом). Такое пустое перечисление досадно обедняет много красивых поэтических цитат, однако, наверное, больше показывает из употребления языка поэта, чем приведение нескольких выхваченных примеров. Имена прилагательные, выступающие в качестве сказуемого или наречия — если их несколько — отдельно показывает словарь; если только один, тогда разделительный знак || отличает его от уже перечисленного употребления в качестве определения. В таком же порядке включены в статьи формы глаголов на *-ni* и *-va,-ve*. Если имя существительное имеет большое количество определения, то определения словарь — без указания на источник — отдельно перечисляет (источник можно найти под соответствующим заглавным словом).

Нет иллюстрирующего текста около заглавий стихов, состоящих из одного слова. (Это было бы пустым повторением заглавного слова); нет его и около лексических единиц, имеющих значение предложения (напр. *benőt a feje lágya*), и после иностранных текстов из нескольких слов, а также после собственных имён, не имеющих апеллятивных ценностей. Но отсылочное заглавное слово или источник в каждом случае имеется.

7. Демонстрации местонахождений заглавных слов способствует систематизация академического издания: стихи пронумерованы от 1 до 1373. В СЮ числитель дроби, намечающий местонахождение по академическому изданию, является № стихотворения, а знаменатель — соответствующей строкой стихотворения. (Порядок стихотворений, состоящих из нескольких частей (циклы) в академическом издании отмечен римскими цифрами. После слов, цитированных из таких стихов, в СЮ между числителем и знаменателем простой дроби находится римская цифра, намечающая соответствующую часть цикла: 968/11/4. Такой же отметкой намечены стихи, состоящие из нескольких частей, но причисленные к одному числу стихотворения и которые разделяют в томе друг от друга подзаглавия [напр. 1271.]].

Слова, находящиеся в заглавии стихотворения (подразумеваемая и слова подзаглавия) в знаменателе получают отметку С (= cím): 432 с.

8. Общая стилистическая характеристика заглавного слова — как мы видели — происходит в заглавном ряду. Стилистическую характеристику, происходящую из употребления слов, в данном случае присутствующие элементы стиля СЮ тоже характеризует и намечает после цитаты.

Многообразие, исключительное богатство стилистических элементов, отметка специальных особенностей отдельных подвидов часто наталкивается на трудности и могли бы применяться с натяжкой. Поэтому кажется целесообразным введение компромиссной отметки — употребительны и у частей речи — добавление окончания *-szerű* (вроде) (напр. *képszerű, metafszerű* и т. д.).

Стилистические характеристики в большинстве случаев нельзя ограничить самим заглавным словом, они действительны на приведённый контекст в целом (напр. метафора, сравнение, параллель и т. д.) Но словарь демонстрирует только те характеризующие отметки, которые непосредственно связаны с заглавным словом. Напр. около цитаты *Régi hírünk szélbe szórva. Idegen szériün polyva* в статье слова *polyva* не отмечена аллитерация, только метафора.

9. Помимо отметки части речи и стилистической характеристики полный обзор употребительной ценности слова требует отметки и его синтаксической роли. Это тем более, кажется целесообразным, что объяснение и характеристика заглавного слова происходит всегда на основе случайного варианта, текстового окружения. (не говоря о соображениях педагогических и культуры речи).

Синтаксическая характеристика в сущности простая. Она ограничивается определением и отмечанием того, в роли какой части речи выступает заглавное слово в данной цитате.

Так как глаголы чаще всего выступают как сказуемые, а прилагательные как определения, эти синтаксические роли не показывает словарь; не отличает и функцию окончания подлежащего и прямого дополнения существительного.

10. Так как характеристика писательского словаря стремится не к систематизации во что бы то ни стало, а к указанию тонких оттенков, еле заметных различий, всегда остаются такие «исключения», которые нельзя причислить — во всяком случае без насилия — к раньше упомянутой характеризующей системе. Поэтому необходимы некоторые дополнительные, иногда с характером гапаксотметки. Также, помимо широко употребительных *valószínűleg* (вероятно), *kissé* (в некоторой мере), *rendszerint* (обычно), *gyakran* (часто) и т. д., особенные дополняющие отсылочные знаки. Напр. *játszi képzés* (игривое образование), *töredék* (фрагмент).

11. Показателен в разных аспектах обзор того, какими суффиксами поэт снабжает заглавное слово, т. е. в качестве какого элемента сложного слова употребляет его. Производные формы заглавного слова, и такие образования, в которых заглавное слово является первым членом, по алфавиту можно найти в словаре всегда в окружении заглавного слова (местами возможно с небольшим перерывом). Те сложные (редко сложные с суффиксом) слова, в которых заглавное слово последний член или внутрисловная морфема, в конце словарной статьи намечает словарь и начинающим строку знаком:

12. По соображениям экономии места знаки препинания словарь употребляет только в тех случаях, где это обязательно необходимо для понимания, для устранения смыслового недоразумения. Поэтому, помещенные рядом характеризующие знаки не разделяются друг от друга запятой ни в заглавной строке, ни до объяснения, ни после цитаты. Нет запятой после слов, последующих за знаком и между цифрами указывающими источниками. (Отсылки и цифры, относящиеся к источникам разделяющий знак | отделяет друг от друга).

GRUNDSÄTZE DES GYULA JUHÁSZ-WÖRTERBUCHES

von
L. Benkő

Wenn jemand einmal einen Roman oder einen Gedichtband mit der Absicht in die Hand nähme, um alle in ihm vorkommenden Wörter, deren Quantität oder verschiedene Qualitätszüge zu untersuchen, könnte am einfachsten so verfahren, dass er die Wörter auf je einen Zettel aufschriebe und diese Zettel nach den gewünschten Gesichtspunkten ordnete. Wenn er das Sammeln der Wörter in allen Werken eines Schriftstellers oder Dichters durchgeführt hätte, so wäre ein Schriftstellerwörterbuch vollendet, wenigstens die einfachste, primitivste Form eines Schriftstellerwörterbuches, welches schon als Wortregister oder Index in der ganzen Welt aus Werken vieler Schriftsteller zusammengestellt worden ist.

Wäre jemand auch daran interessiert, wie der ausgewählte Schriftsteller oder Dichter die im Index vorgekommenen Wörter gebraucht hat, so würde er neben die einzelnen, auf den Zetteln stehenden Wörter auch den Kontext aufzeichnen, mit dem das im Index angeführte Wort im unmittelbaren Zusammenhang steht. So z. B. würde mindestens dieser Text auf den Zettel des im Index angeführten Wortes „szőkeség“ (Blondheit) hinkommen: „Milyen volt szőkesége, nem tudom már“.

Eine solche, mit Kontext versehene, auch den Gebrauch der Wörter hinweisende Sammlung bietet natürlich wesentlich mehr, als der Index. Diese Konkordanzwörterbuch gennante Gattung ist in der Lexikographie gar nicht unbekannt, ihre alten und neuen Vertreter sind gleicherweise zu finden.

Wir erwarten jedoch von einem modernen Schriftstellerwörterbuch wesentlich mehr. In erster Linie erwarten wir, dass es die Grundeigenschaft und die charakteristischste Eigenschaft des Wortes: nämlich die Bedeutung zeige. Und zwar so, dass es die feinen, oft kaum wahrnehmbaren Fäden der elastisch biegsamen und in vielen Richtungen verzweigten Bedeutungsstruktur auseinanderbringe, die sich im Schmelztiegel des schriftstellerischen oder dichterischen Gebrauchs mit den schon vorhandenen, auch früher bekannten, allgemein gebrauchten, aber immer eigenwillig vibrierenden Regenbogenfarben der Bedeutungen und Bedeutungsnuancen legiert haben. Das Schriftstellerwörterbuch soll also an die im gegebenen Text aktualisierte Bedeutung mit möglicher Exaktheit annähern. Deshalb erklären die modernen Schriftstellerwörterbücher mehr oder minder ihre Stichwörter. Der Kontext und indirekt auch die Bedeutung kristallisieren sich im ganzen dichterischen Werk in auf Grund der Grammatik konstruierte, grössere Spracheinheiten (in eine Konstruktion, in Sätze) verdichtend heraus. Darum sind die grammatische Form der Wörter (Wortbildung mit Affix), ihre Anknüpfung aneinander, ihre Vergleichung, der statistische Zeiger der Worttypen und der Formänderungen, deren Häufigkeit oder Seltenheit wichtige Zeiger der sprachlichen Verwendung.

Wortbestand (Lexik), Bedeutung (Semantik) und grammatische Eigenheiten (Grammatik) bilden also eine eng zusammengehörige Einheit. Fehlt nur eins von ihnen aus der Untersuchung des sprachlichen Korpus, so wird man ein entstelltes Resultat haben. Das Zusammenspiel dieser drei grundlegenden Komponenten, mit zahlreichen Möglichkeiten der Auswahl und Verwendung — ergibt die eigenartige Farbe und den Geschmack, die innerhalb einer Nationalsprache immer die Persönlichkeit des Schöpfers verraten, auch wenn er im Grunde genommen die gleichen sprachlichen Elemente oft kaum bemerkbar, schamhaft verborgen gebraucht. Offen gesagt: die Klarstellung der Wörter von einem solchen Gesichtspunkt aus zeigt immer den originellen Stil an. Die Aufdeckung der innerhalb der Sprache existierenden, also wahrnehmbaren Merkmale, der kleinen Teilchen des Stils kann eben deshalb kaum aus dem Schriftstellerwörterbuch fehlen.

Die Erkennung dieser Aufgaben und deren Ausdrückung mit Hilfe lexikographischer Mittel erscheint nicht als etwas ganz Neues in den Gattungen der Wörterbücher, unter ihnen in denen der Schriftstellerwörterbücher. Aber die konsequente Geltendmachung der lexikalischen, semantischen, grammatischen und stilistischen Gesichtspunkte — soviel ich weiss — hat bisher kein Schriftstellerwörterbuch in Anwendung gebracht, ein ungarisches Schriftstellerwörterbuch ist bis jetzt noch überhaupt nicht verfertigt worden.

Das die Dichtersprache von Gyula Juhász bearbeitende Wörterbuch (im weiteren JUSz) tritt also einen neuen Weg dadurch an, dass es ein jedes Zitat nach den erwähnten Gesichtspunkten qualifiziert. Dieses Ziel folgend, aber natürlich von vielen anderen Umständen beeinflusst bildete sich die Ordnung des Wörterbuches aus, deren wichtigste Charakterzüge im nachfolgenden zusammengefasst werden. (Eine ausführlichere Erörterung der im Zusammenhang mit dem JUSz stehenden prinzipiellen und praktischen Fragen kann aus den in der Literaturverzeichnis gefassten Arbeiten von den Lesern erkannt werden.)

1. Das JUSz verarbeitet den dichterischen Wortschatz von Gyula Juhász, ganz genau fast den ganzen Stoff des dichterischen Wortvorrats (rund 12.000 Stichwörter), der sich aus den in den drei Bänden der kritischen Ausgabe befindlichen 1.373 Gedichten zusammenstellt. (vgl. Juhász Gyula *összes művei*. Versek. 1—3. Red. M. Iliá, L. Péter, Bp. 1963.)

Das JUSz ist nach seiner lexikographischen Gattung ein Schriftstellerwörterbuch mit Vollständigkeitsanspruch und interpretierenden Typs, das neben der Einordnung nach Bedeutungsstruktur über ein jedes Stichwort eine Erläuterung, über die vorgeführten Vorkommnisse des Stichwortes eine stilistische und grammatische Qualifizierung gibt.

2. Die Stichwörter des Wörterbuches sind alle Wörter, die in den Gedichten der kritischen Ausgabe vorhanden sind, ohne Rücksicht darauf, dass unter ihnen Eigennamen, Fremdwörter, Wortkürzungen (bzw. mit Kürzung angezeigten Wörter) zu finden sind. Dem Stoff seiner Stichwörter nach ist das JUSz auf eine absolute Weise vollständig.

Die Stichwörter spiegeln den Sprachgebrauch, bzw. den Stil von Gyula Juhász. (Die Äquivalente der von der heutigen Literatursprache abweichenden Formen sind nach dem Stichwort in Klammern mit dem Zeichen = angegeben: *szürkél* (=szürkélik), *szundit* (=szundit).

Gleich nach dem Stichwort steht die Bezeichnung der Wortart. Nach den Eigennamen, die nicht eine Person bezeichnen, steht die Angabe der entsprechenden sprachlichen Schichte (geographische, mythologische usw.), nach Fremdwörtern kommt auch eine Hindeutung auf die entsprechende Sprache zu: *breve mn.* (latin) „breve Adj. (lat.)“

Der Bezeichnung der Wortart folgt der Häufigkeitsindex. (Im Falle mehrerer Formen getrennt: *kel~kél* (2~5).)

Nach der geschichtlichen, bzw. heutigen sprachlichen Schichtung, dem Benutzungskreis oder einem anderen, für das Wort charakteristischen stilistischen Gesichtspunkt kann das Stichwort auf Grund der Bezeichnungen des Ung. Erläuternden Wörterbuches ein Qualifizierungszeichen bekommen. (z. B. *alt*, *dichterisch*, *volkssprachlich*, *amtlich* usw.)

Eine weitere Grundlage für die Qualifikation ist die Häufigkeit der Stichwörter — aus dem Gesichtspunkt der Ganzheit der Nationalsprache betrachtet. Das Stichwort, das im erläuternden Wörterbuch nicht vorkommt, aber in einem unserer grösseren Wörterbücher, oder im Stoff des grossen Wörterbuches der Ungarischen Akademie der Wissenschaften vorhanden ist, wird als ein seltenes (*ritk.*) qualifiziert. Neuartig (*új*) sind die Wörter, die nicht in Wörterbücher aufgenommen sind, die also mit grosser Wahrscheinlichkeit als Wortbildungen Gyula Juhász zugeschrieben werden können.

Alle diese Qualifikationsbezeichnungen beziehen sich auf die allgemeine Klassifizierung der Wörter, nicht spezifisch auf den Sprachgebrauch von Gyula Juhász, sind aber natürlich auch für den letzteren gültig. Wenn es eine Abweichung davon gibt, — soweit diese auf Grund der Wortkenntnis der zeitgenössischen Wörterbücher, Lexikone und der Zeitgenossen konstatierbar ist — gibt die vor das Qualifikationszeichen gesetzte Bezeichnung *ma* „heute“ sie an. z. B. *konflis* (*ma*: elav.) „Droschke“ (heute: veraltet).

Zu allen diesen, in den Schlagzeilen vorhandenen Qualifikationen gibt das erläuternde Wörterbuch die Vergleichsbasis.

Die vor den stilistischen Qualifikationszeichen, bzw. nach der Benennung der Wortart stehende Indexzahl zeigt die Häufigkeit des Stichwortes im Sprachgebrauch von Gyula Juhász — mit der Ausnahme der Hapaxlegomenon. Also neben den Stichwörtern, die nur einmal vorkommen, steht keine Indexzahl. Wenn nicht alle Vorkommnisse des Stichwortes im Wörterbuchartikel angegeben sind — und das kommt wegen des beschränkten Umfangs vom Wörterbuch ziemlich häufig vor — wird das durch ein vor die Indexzahl gesetzte V gezeigt. V: (= mit Hilfe einer Auswahl zusammengesetzter Wortartikel) (z. B. *ragyog* tn ige [V: 167]).

Fallweise können noch andere, sich auf ganze Wortartikel beziehende stilistische und grammatische Bezeichnungen in die Schlagzeile geraten.

Die Schlagzeile wird durch die Angabe der vorkommenden Zusätze des Stichwortes abgeschlossen.

3. Die Wörterbuchartikel des JUSz enthalten die folgenden Teile:

- a) Deutung
- b) Vorführung der Verwendung, d. h. Zitate (das Stichwort im Kontext)
- c) Fundstelle
- d) Die sich aus der Verwendung ergebenden stilistischen Kennzeichen
- e) Grammatische (syntaktische) Rolle des zitierten Stichwortes
- f) Wörterfamilie (Wortzusammensetzung, Weiterbildungen).

Diese Ordnung des Aufbaus von Wörterbuchartikeln kommt mit mehr oder weniger Modifikationen in allen Wörterbuchartikeln zur Geltung.

4. Die Deutung verfolgt ein zweifaches Ziel: das JUSz als individuelles Stilwörterbuch strebt die Feststellung der dem dichterischen Text entsprechenden, also eigentümlichen Bedeutung oder

Bedeutungen an. Eine solche Deutung kann bei aller Vorsicht nur mit Vorbehalt angenommen werden. (Auf die problematische Deutung macht uns auch ein besonderes Zeichen [?] aufmerksam.)

Die Mehrschichtigkeit des Stichwortbestandes erfordert auch eine enzyklopädische Deutung (besonders die Eigennamen und Fremdwörter betreffend). Die Deutung ist besonders auf Personen bezogen — nicht unbedingt unterscheidenden, nur bezeichnenden, einordnenden Charakters. Eine ausführlichere Auslegung wird — notfalls — durch einen Hinweis auf den ausgezeichneten Anmerkungsschreiber der kritischen Ausgabe ersetzt. Z. B. *Lady Godiva*: (englisch) Sagenheldin (Krit 1: 498).

Das JUSZ erläutert alle Stichwörter. Diese Erläuterung stützt sich zwar aufs System des erläuternden Wörterbuches, weicht aber davon der Gattungseigenheiten zufolge oft ab.

Eine ergänzende Erklärung ist die Präsentierung der beständigen Wortfügungen, der phraseologischen Einheiten zu nennen. Im JUSZ ist eine jede Konstruktion eine lexikalische Einheit, die semantisch von der Gesamtheit der Bedeutungen der Konstruktionsglieder abweicht; also eine jede Syntagma, deren Bedeutung nicht in die Bedeutungsstruktur des eiren oder anderen Gliedes einzupassen ist. Das JUSZ qualifiziert solche lexikalischen Einheiten hinausprojiziert als besondere Bedeutungen (Bedeutungsnuancen). Die Erläuterung erfolgt nur in einem, in der Regel im Wörterbuchartikel des grundlegenden Konstruktionsgliedes (im anderen Wörterbuchartikel ist das Verweiszeichen → vorhanden).

Wie in allen Wörterbüchern interpretierenden Typs, so auch im JUSZ gibt es formale Erklärungen. Z. B. *szőkehajú* (=szőke hajú) mn „blondhaarig“ Adj. „eine Person, deren Haar blond ist.“

Viele Stichwörter haben mehrere Bedeutungen (Bedeutungsnuancen). Die Grundlage der Aufbauordnung vom Wörterbuchartikel ist diese Bedeutungsstruktur. Auch in der Anordnung, im Zeichensystem ist das erläuternde Wörterbuch richtunggebend; also die Reihenfolge der mit neuem Absatz und mit halbfetten arabischen Ziffern bezeichneten Bedeutungen richtet sich nach ihm. Innerhalb einer Bedeutung werden die Nuancen durch Zeichen mit halbfetten Buchstaben unterschieden.

Die Redewendungen sind am Ende der Zitate mit dem Zeichen: Sz zu finden.

Die für die Qualifikation des Stichwortes angewendeten, schon erwähnten Qualifikationszeichen beziehen sich oft nicht auf einen jeden Fall seines Vorkommens, nur auf die Anwendung des Stichwortes mit einer bestimmten Bedeutung. In solchen Fällen werden die Qualifikationszeichen — genauso, wie im erläuternden Wörterbuch — nicht in der Schlagzeile, sondern vor der Wortklärung im neuen Absatz (im Falle von mehreren Bedeutungen nach den halbfetten Unterscheidungsnummern) in Klammern angegeben. Auch diese Zeichen beziehen sich zwar immer auf den gegebenen und im Wörterbuchartikel vorführten dichterischen Sprachgebrauch, sind aber zugleich auch von allgemeiner Gültigkeit, gleich den Qualifikationszeichen neben dem Stichwort. So z. B. bedeutet das Unterscheidungsmerkmal *vál* nicht bzw. nicht nur, dass eine solche Bedeutung des Stichwortes in der Dichtersprache von Gyula Juhász als gewählt erscheint, sondern dass sie auch in der ungarischen Literaur- bzw. Gemeinsprache eine solche ist.

Die vor der Deutung stehenden, stilistischen Wert anzeigenden Qualifikationszeichen sind also jedesmal die im allgemeinen zur Wortbedeutung anhaftenden Eigenheiten. Das JUSZ qualifiziert auch die stilistischen Werte, die sich gelegentlich im Kontext ans Stichwort knüpfen. Diese Qualifikation, die sich also gewöhnlich auf einen Einzelfall bezieht, bekommt nach den Zitaten Platz.

5. Nach der Deutung (und dem eventuellen stilistischen, bzw. syntaktischen Qualifikationszeichen) folgt das Stichwort im entsprechenden Kontext. Das Zitat wird von der Deutung durch Doppelpunkt abgesondert, die Kursivschrift hebt das Zitat hervor.

Als Ziel und prinzipieller Grund der Auswahl des Kontextes kann natürlich nichts anderes sein, als die Anwendung des Stichwortes der durch die Deutung festgesetzten Bedeutung, bzw. dem grammatischen und stilistischen Wert entsprechend so vorzuführen, dass der zitierte Text ein verständliches, volles Ganzes bleibe. (Auf diese Forderung muss man mitunter bei den Formwörtern verzichten.) Unser Grundprinzip ist: Lieber weniger, aber vollständiger Zitate!

Im Zitat ist das Auslassen manchmal nicht zu vermeiden. Aber die Mitteilung des Titels (in Klammern mit Kursivschrift) hilft meistens das Zitat zu verstehen. Manchmal musste man auch ein ergänzendes (in Klammern angegebene) Wort anwenden. Im Text wird die eventuelle Auslassung durch das Zeichen .. angedeutet. Am dichterischen Text ist im Wörterbuch nichts geändert worden.

6. Der Umfang des Wörterbuches ermöglicht nur Zitatenmitteilungen in beschränkter Anzahl. Infolgedessen muss man mehrmals und auf mehrfache Weise Hinweise gebrauchen: a) mit einem hinweisenden Stichwort: *csend* l. *csönd* „Stille“. Hierher gehören die Formvarianten, die Personennamen oder das zweite, dritte usw. Wort der aus mehreren Worten bestehenden fremdsprachlichen Zitate; b) mit einem Hinweiszeichen : Das auf ihm folgende Wort (Wörter) deutet das Stichwort an, in dessen Artikel das entsprechende Zitat zu finden ist.

Z. B. *kávéház* „Café“... – *aktor leábrázol*; c) nur die Angabe der Fundstelle deutet die im Wörterbuch nicht vorhandenen Vorkommnisse an.

Zitat und Hinweis (mit hinweisendem Wort, bzw. mit Fundstelle) können miteinander oder einzeln vorkommen.

Es ist ein unvermeidlicher Mangel des JUSz, dass es im Artikel der Wörter mit einer grossen Indexzahl (im allgemeinen mehr als 15) von der vollständigen Präsentation abzusehen genötigt ist. Aus rationalen Rücksichten und aus denen der Ökonomie mussten auch andere Einschränkungen gemacht werden. Es ist ein Grundprinzip, dass ein Zitat möglichst nur einmal im Wörterbuch vorkomme. Die Zitate sind deshalb in den Artikeln der wichtigen, also oft gebrauchten Wörter zu finden. Aber auch die seltener gebrauchten Stichwörter oder die abstrakte Hapaxlegomenonna wurden mit illustrierenden Beispielen versehen. Im Artikel der anderen Stichwörter mit minderer Indexzahl deutet oft (mit einem Zeichen versehenes) hinweisendes Stichwort die Stelle des entsprechenden Zitates an. Wegen Umfangsgebundenheit sind — anscheinend — die Adjektive der ungünstigsten Behandlungsweise teilhaftig geworden. Neben ihnen gibt das Wörterbuch meistens das Bezugswort (immer mit Fundstelle oder mit hinweisendem Stichwort) an. Diese pure Anführung macht die schönen dichterischen Zitate farblos, zeigt dagegen gewiss mehr aus dem dichterischen Sprachgebrauch als die Mitteilung einiger herausgegriffenen Beispiele. Die als Prädikat, bzw. Adverb gebrauchten Adjektive — wenn es davon mehrere gibt — werden vom Wörterbuch einzeln projiziert; wenn nur ein solches Vorkommnis vorhanden ist, so wird es durch das Trennungszeichen || von dem schon angeführten attributiven Gebrauch unterschieden. In gleicher Anordnung kommen die Infinitive mit der Endung *-ni*, bzw. die Partizipien mit den Endungen *-va*, *-ve* in die Wörterbuchartikel der Verben hinein. Wenn ein Substantiv eine grössere Anzahl von Vorkommnissen mit Attributen hat, werden die Attribute vom Wörterbuch gesondert ohne Angabe der Fundstelle angeführt (die Fundstelle ist unter dem entsprechenden Stichwort zu finden.)

Kein illustrierender Text ist neben den Gedichtüberschriften, die aus einem Wort bestehen (dieser wäre eine einfache Wiederholung des Stichwortes); neben den satzwertigen lexikalischen Einheiten (z. B. *benőit a feje lágya* — „er ist den Kinderschuhen schon entwachsen“), nach den aus mehreren Worten bestehenden fremdsprachlichen Texten, schliesslich nach den Eigennamen, die keinen appellativen Wert besitzen, zu finden. Aber ein hinweisendes Stichwort oder die Fundstelle ist in jedem Fall angegeben.

7. Die Angabe der Vorkommnisse (Fundstellen) des Stichwortes wird durch die Einteilung der kritischen Ausgabe erleichtert: die Gedichte sind von 1 bis 1373 numeriert. Im JUSz erscheint der Zähler der die Fundstelle angehenden Bruchzahl als Nummer des Gedichtes nach der kritischen Ausgabe, der Nenner dagegen als die entsprechende Zeile des Gedichtes. Die Reihe der aus mehreren Teilen bestehenden Gedichte (Zyklen) wird in der kritischen Ausgabe durch römische Ziffern bezeichnet. Nach die aus solchen Gedichten zitierten Worte kommt im JUSz zwischen den Zähler und den Nenner der einfachen Bruchzahl auch die den entsprechenden Zyklenteil angehende römische Zahl hinein: 968/II/4.

Die in der Gedichtüberschrift vorkommenden Worte (die Worte des Untertitels miteinbegriffen) bekommen im Nenner die Bezeichnung c (= Titel): 432/c.

8. Die allgemeine stilistische Qualifizierung des Stichwortes — wie wir es gesehen haben — geschieht in der Titelzeile. Auch die sich aus dem Gebrauch der Wörter ergebende stilistische Qualifikation, die im gegebenen Falle vorkommenden Stilelemente werden vom JUSz nach dem Zitat angegeben und qualifiziert.

Die Bezeichnung der ausserordentlichen Fülle und Vielfältigkeit der stilistischen Elemente und der speziellen Eigenheiten der einzelnen Untergattungen stösst oft auf Schwierigkeiten und wäre nur gezwungen verwendbar. Deshalb schien es zweckmässig zu sein, eine überbrückende — auch bei den Wortarten gebrauchte — Bezeichnung mit der Hinzufügung des Hintergliedes *-szerű* „-artig“ einzuführen (z. B. *képszerű*, *metaf-szerű* — bildhaft, metaphorisch usw.).

Die stilistischen Qualifikationen sind meistens nicht auf das Stichwort selbst zu beschränken, sie sind für den ganzen Kontext gültig (z. B. Metapher, Gleichnis, Parallele usw.). Das Wörterbuch führt nur die Qualifikationszeichen an, die mit dem Stichwort unmittelbar im Zusammenhang stehen. Z. B. neben dem Zitat *Régi hirünk szélbe szórva*, *Idegeni szerűn polyva* kommt im Artikel des Wortes *polyva* nicht die Bezeichnung der Alliteration, nur die der Metapher vor.

9. Neben der Bezeichnung der Wortart und der stilistischen Qualifikation erfordert der vollständige Durchblick des Verwendungswertes vom Wort auch die Bezeichnung seiner syntaktischen Rolle. Das scheint umso mehr zweckmässig zu sein, weil die Deutung und Qualifizierung des Stichwortes immer auf Grund des gelegentlichen Vorkommnisses, des Kontextes geschieht (ganz zu schweigen von den pädagogischen Gesichtspunkten und von denen der Sprachpflege).

Die syntaktische Qualifikation ist im Grunde genommen einfach. Sie beschränkt sich auf die Feststellung, bzw. Bezeichnung dessen, von was für einem Satzteil die Rolle im gegebenen Zitat dem Stichwort zufällt.

Da die Verben meistens als Prädikate, die Adjektive als Attribute vorkommen, werden diese syntaktischen Rollen vom Wörterbuch nicht angegeben, gleichfalls werden die subjektive Funktion des Substantivs und die mit der Akkusativendung nicht angezeigt.

10. Da das Schriftstellerwörterbuch nicht das Kategorisieren um jeden Preis, sondern das Darstellen der feinen Nuancen, der schwachen Abweichungen anstrebt, bleiben immer solche „Ausnahmen“, die nicht — wenigstens nicht ohne Gewalt — in das vorher schon dargestellte Qualifizierungssystem einzureihen sind. Darum sind mehrere ergänzende Qualifikationszeichen, manchmal auch die von Art der Hapaxlegomenon, nötig. Solche sind die neben den allgemein gebrauchten Wörtern *valószínűleg, kissé, rendszerint, gyakran* — „wahrscheinlich, ein wenig, gewöhnlich, oft“ — stehenden, eigenartig ergänzenden hinweisenden Bezeichnungen: z. B. *játszi képzés, töredék* usw.

11. Aus mehreren Gesichtspunkten ist günstig zu überblicken, mit welchen Affixen der Dichter das Wort versteht, bzw. für welches zusammengesetzte Wort er es als Element gebraucht. Die gebildeten Formen des Stichwortes und die Zusammensetzungen, in denen das Stichwort das Vorderglied ist, sind im Wörterbuch auf Grund der alphabetischen Reihenfolge immer in der Nähe des Stichwortes zu finden (hie und da eventuell mit geringer Unterbrechung). Die zusammengesetzten Wörter, in denen das Stichwort ein Hinterglied oder ein innenwörtliches Morphem ist, werden im Wörterbuch am Ende des Artikels nach dem am Zeilenanfang stehenden Zeichen *Ö* angegeben.

12. Wegen Platzmangels werden die Satzzeichen, die sogenannte Interpunktion im Wörterbuch nur dort benutzt, wo das Verstehen, die Beseitigung der Bedeutungsverwirrung es unbedingt verlangen. Darum werden die nebeneinander geratenen Qualifikationszeichen weder in der Titelzeile noch in der der Deutung vorangehenden oder nachfolgenden Stellung nicht durch Komma voneinander getrennt. Kein Komma ist ebenfalls zwischen den auf das Zeichen folgender Wörtern und den die Fundstellen angegebenden Ziffern vorhanden. (Die Hinweise und die sich auf die Fundstellen beziehenden Ziffern werden dagegen voneinander durch das Trennzeichen |abgesondert.)